

RECENZIO

Kerékfy Márton

BEPILLANTÁS EGY KIVÉTELES ELME RAPSZODIKUS ÉS CSAPONGÓ GONDOLATAIBA

*György Ligeti: Gesammelte Schriften, hrsg. von Monika Lichtenfeld
(Mainz: Schott, Basel: Paul Sacher Stiftung, 2007)*

Amikor 1957-ben Kölnbe mentem, még javában tartott ez a teoretizáló korszak, különösen Boulez, Stockhausen és Pousseur körül, és ehhez az irányzathoz, ehhez az iskolához lényegileg hozzátartozott az elméleti cikkek írása. Akkoriban ezt egyáltalán nem néztem kritikusán, hanem rettentően érdekelt; és akkor – belső meggyőződésből – magam is elkezdtem szövegeket írni, részint másokról, például Webern-ről és Boulez-ről, részint saját zenémről. A hatvanas évek folyamán, ahogy távolabb kerültem ettől a darmstadti-kölni avantgárdtól és saját magamra is nagyobb távolságból tekintettem, komoly kétségeim támadtak, valóban szükséges-e ilyen tanulmányokat írni, s hogy a művészet nem inkább tisztán művek létrehozását jelenti-e – hogy nem kellene-e lemondani ezekről a kommentárokról, ezekről a pedagógiai és elméleti törekvésekről. [...] Majd a hetvenes évek folyamán egyre inkább arra a meggyőződésre jutottam, hogy egy zeneszerző inkább ne írjon. Nincs ellene kifogásom, de fokozatosan kialakult bennem az a meggyőződés – mind a magam, mind mások zenéjét illetően –, hogy az efféle kommentároknak, szövegeknek és elméleti, ideologikus propagandaírásoknak voltaképpen csekély a jelentőségük. Más-képp fogalmazva: egy rossz darabot a legjobb cikk sem képes megmenteni.

Így vélekedett Ligeti György 1984-ben Sigrig Wiesmann-nak adott interjújában.¹ Valójában persze később sem mondott le arról, hogy szóban és írásban rendszeresen megnyilatkozzon – lett légyen szó saját művészetéről, mások alkotásairól vagy bármilyen más, őt aktuálisan foglalkoztató témáról. Jellemző, hogy még idős korában, az 1997 és 2004 között megjelent CD-életműsorozat² kísérőfüzeteiben is ő maga kommentálta valamennyi művét s azok hátterét. Hogy ténylegesen mennyire volt kenyere Ligetinek az írás is, azt igen sokatmondóan bizonyítja az a nemrégiben megjelent két vaskos kötet, amely több mint 800 oldalon a zeneszerző összegyűjtött írásait tartalmazza.³

1 „The Island is Full of Noise. György Ligeti im Gespräch mit Sigrig Wiesmann”. *Österreichische Musikzeitschrift*, 39/10 (1984), 510–514. Ide: 512–513. A recenzióban előforduló valamennyi idegen nyelvű idézetet a saját fordításomban közlöm.

2 A sorozat két kiadó gondozásában jelent meg: *György Ligeti Edition 1–7* (Sony Classical 62305–62312, 1997–1998), illetve *The Ligeti Project I–V* (Teldec 8573 83 933, 8573 87 631, 8573 88 261–8573 88 263, 2001–2004).

3 Ligeti válogatott írásainak egykötetes, magyar nyelvű kiadását e sorok írója készíti elő.

A szép kiállítású, fényképekkel és kottafakszimilékkel illusztrált német nyelvű gyűjtemény Monika Lichtenfeld gondos közreadói munkáját dicséri. Maga Ligeti is részt vett azonban a kiadás előkészületeiben: valamennyi szövegét átolvasta, ahol szükségesnek érezte, kis mértékben revideálta, illetve magyarázó elő- vagy utószóval látta el őket. Néhány írását pedig – marginálisnak vagy elavultnak érzvén – nem engedte felvenni a gyűjteménybe. Ilyen módon tehát az *Összegyűjtött írások* két kötete – bár megjelenésüket Ligeti már nem érthette meg – az ő autorizáló pecsétjét is magán viseli. A gyűjtemény használhatóságát tömör, de informatív jegyzetapparátus, valamint névmutató segíti, továbbá egy bibliográfia, amely a kötetbe fel nem vett Ligeti-írásokat és a zeneszerzővel készült beszélgetéseket, interjúkat tartalmazza. Sajnos ez utóbbi nem teljes: fél tucat olyan megjelent Ligeti-írásról tudok, amelyik kimaradt a jegyzékből.⁴ Kár, hiszen bizonyára sokan lesznek, akik ezt a kötetet fogják felütni, ha Ligeti írásainak teljes bibliográfiáját akarják áttekinteni.

A hiányok helyett nézzük inkább, mit tartalmaz a kötet, és hogyan épül fel. Mint a legtöbb hasonló gyűjtemény, ez is igen különböző jellegű, terjedelmű és rendeltetésű szövegeket ölel fel: folyóiratokban, gyűjteményes kötetekben megjelent különféle írásokat, programfüzetekbe és lemez-kísérőfüzetekbe szánt műismertetéseket, rádióelőadások kéziratait (ezek közül jó néhány itt jelenik meg először nyomtatásban), illetve – kivételképpen – néhány beszélgetés átalakított változatát is.⁵ Már ez a műfaji sokszínűség is jelzi, hogy a Ligeti-írások közlése távolról sem problémátlan feladat. Sok szöveg voltaképpen nem is „írásnak” készült, hanem például egy-egy előadás vázlataként, vagy éppen fordítva: egy-egy improvizált szóbeli megnyilatkozás utólagos leírásaként jött létre. Az is előfordult, hogy Ligeti hosszabb-rövidebb szakaszokat szinte szó szerint átvett korábbi írásaiából. Ezekben az esetekben az is a közreadó (és a zeneszerző) feladata volt, hogy a redundanciákat, amennyire lehet, kiiktassa – akár egyes írások teljes elhagyásával, akár nagyobb szövegrészek kihúzásával vagy átcsoportosításával. Más esetben (például rádióelőadások esetében) pedig hozzáférhetlenségük, eltűnésük miatt nem lehetett közölni egyes, alkalmasint fontos szövegeket. Azok, akik valaha részesei lehetnek annak a szellemi kalandnak, amit egy-egy improvizált Ligeti-előadás jelentett, s ismerték a zeneszerző magával ragadóan színes, szabadon asszociatív stílusát, különösen nagy veszteségként könyvelhetik el, hogy nyilvános előadásai közül alig néhány került csak be a gyűjteménybe – a legtöbbjüknek, úgy tűnik, nem maradt írásos nyoma.⁶

4 Lásd a Halász Péter által összeállított – egyébként szintén nem teljes – bibliográfiát: *Muzsika* 36/6 (1993), melléklet 1–16., valamint in: Eckhard Roelcke: *Találkozások Ligeti Györggyel. Beszélgetőkönyv*. Budapest: Osiris, 2005, 229–243.

5 A Ligetivel készült rendkívül sok beszélgetésnek és interjúnak az *Összegyűjtött írásokban* való megjelenése terjedelmi okokból nyilvánvalóan nem volt lehetséges; mindazonáltal feltétlenül indokolt volna ezek mielőbbi közzététele egy gyűjteményes kiadásban.

6 Több ilyen előadásról készültek viszont hangfelvételek. Ezek összegyűjtése és leírása jelentősen gazdagíthatná egy majdani második kiadás anyagát.

Az eddig elmondottakból következik, hogy Ligeti György *Összegyűjtött írásai* nem alkotnak egységes szövegtörzset, és hogy a kötetben felmerülő témák terjedelmi arányai is némiképp véletlenszerűek. Az ügyes szerkesztésnek köszönhetően azonban – amely a szövegeket fő- és alfejezetekbe sorolja, s azokon belül többnyire megírásuk időrendjében állítja egymás mellé – mégsem rendezetlen szöveghalmazt kap kézbe az olvasó, hanem egy olyan gyűjteményt, amelynek révén jól kirajzolódnak Ligeti fontos témái és gondolkodásának jellemző tendenciái.

Sokatmondó például a Webernről szóló szövegek nagy száma, hiszen jól tükrözi, milyen intenzív érdeklődéssel „vetette rá” magát Ligeti 1957-től a bécsi mester zenéjére, amelytől Magyarországon addig lényegében el volt zárva. Már 1959-ben, amikor először kapott meghívást tanárként Darmstadtba, Webernről tartott szemináriumot (*Form- und Strukturprobleme bei Webern* címmel) és előadást (az I. kantátáról). Sőt könyvet is tervezett írni Webern zenéjéről. Hogy ez végül nem valósult meg, legalábbis részben az *Atmosphères* 1961. októberi szenzációs sikerű ősbemutatójának köszönhető, amely szerzőjének egy csapásra nemzetközi hírnevet szerzett, s ettől kezdve Ligeti egyre inkább saját kompozíciós munkájára összpontosíthatott.

Mindez azt is jól mutatja, hogy nyugati tartózkodásának első éveiben Ligeti inkább teoretikusként, mint zeneszerzőként jelent meg az új zene színpadán. Még ha az írások és rádióelőadások elsősorban megélhetési forrást jelentettek is az emigráns zeneszerzőnek, azért világosan tükrözik akkori zenei érdeklődését és preferenciáit. Különösen sokatmondó e tekintetben, hogy – a Webern-szövegekhez viszonyítva – csekély azoknak az írásoknak a száma, amelyek Ligeti korábbi vezérszavával, Bartókkal foglalkoznak. Webern mellett főként a szeriális zeneszerzés, illetve az elektronikus zene kérdéseit tárgyalják ekkoriban készült elmélyült, elemző tanulmányai (*Wandlungen der musikalischen Form; Die Funktion des Raumes in der heutigen Musik; Über elektronische Musik; Form in der Neuen Musik; Entscheidung und Automatik in der Structure Ia von Pierre Boulez*). E tanulmányok nem pusztán Ligeti rendkívüli intellektuális és analitikus képességeiről tanúskodnak, hanem egyszerűen igen jó tollú, fantáziadús írónak mutatják a zeneszerzőt. Jóllehet érezhető mögöttük a szeriális iskola meghatározó szerzői, elsősorban Gottfried Michael Koenig és Karlheinz Stockhausen írásainak hatása, feltűnő, hogy Ligeti gyakran alkalmaz üdítően szemléletes, olykor meghökkentően távolinak tűnő párhuzamokat és metaforákat. Például amikor egyes szeriális művek statikusságát „keleties-fenséges nyugalmú faliszőnyegekhez”, az előadó döntése alapján kialakuló „szabad” formákat pedig a Calder-féle drótplasztikákhoz hasonlítja (*Wandlungen der musikalischen Form*), vagy amikor Boulez *Structure Ia*-jának önként vállalt kompozitorikus kötöttségeit így jellemzi: „a zeneszerző [...] egy olyan lényhez hasonlít, aki önmagát sétáltatja pórázon” (*Entscheidung und Automatik in der Structure Ia von Pierre Boulez*).

A hatvanas évek újjenei témájú Ligeti-írásaiban egyre nagyobb helyet kapnak saját zeneszerzői tapasztalatai, illetve a saját műveikhez szorosabban kötődő megnyilatkozásai (*Komposition mit Klangfarben, Neue Notation – Kommunikation oder Selbstzweck?, Was erwartet der Komponist der Gegenwart von der Orgel?*). Kimondottan a saját zenéjét tematizáló szövegekkel 1967-től kezdve jelentkezik (*Bericht zur eigenen*

Arbeit; Gedanken zum musikalischen Theater: Über Artikulation, Aventures und Nouvelles Aventures; Auswirkungen der elektronischen Musik auf mein kompositorisches Schaffen). E szövegek közül a legkülönösebb, egyben a leginformatívabb bizonyosan az 1971-es öninterjú, amelyben Ligeti saját, önmagának feltett kérdéseire válaszolva tekint vissza pályájának elmúlt másfél évtizedére és fejt ki aktuális zenei elképzeléseit (*Selbstbefragung*).

Talán ennek a különös interjúnak a hatására kezdett el Ligeti a korábbiaknál szubjektívabb hangvételű, önéletrajzi jellegű szövegeket papírra vetni, melyek közül a legkorábbi, a *Musikalische Erinnerungen aus Kindheit und Jugend* 1972-ben jelent meg.⁷ A zeneszerző írásain jól nyomon követhető, miként vált számára a hetvenes évektől kezdve egyre fontosabbá a saját múltja, magyarországi kötődése, amelyet az emigrációt követő évtizedben szándékosan háttérbe szorított. A múlt Ligeti írsaiban mindig kritikusan vagy (ön)ironikusan, ugyanakkor többé vagy kevésbé leplezett nosztalgiával idéződik meg. Ez a tendencia világosan párhuzamba állítható a zenéjében ekkoriban végbemenő változások némelyikével, például azzal, ahogyan újból megjelenik egyfajta tonalitás, vagy ahogyan újból felbukkannak bizonyos közép-európai népzenei emlékek. Írásaiban is megfigyelhető a hangütés megváltozása: az addig uralkodó tudományos-analitikus jelleg háttérbe szorul, a szövegek megfogalmazása összességében egyre szubjektívabbá válik. Az élete vége felé egyre sokasodó díjak, kitüntetések átvételekor mondott köszönő beszédek szintén alkalmat kínáltak Ligetinek a visszatekintésre és önmaga pozicionálására (*Rhapsodische Gedanken über Musik, besonders über meine eigenen Kompositionen*,⁸ *Zwischen Wissenschaft, Musik und Politik*).

Ligeti *Összegyűjtött írásai* közt külön részt képviselnek a zeneszerző barátairól, elsősorban Kurtág Györgyről és Friedrich Cerhárol szóló szövegek, amelyekhez néhány kisebb, alkalmi jellegű emlékező és köszöntő írás is csatlakozik. Ligeti magyarországi korszakát csupán hat szöveg reprezentálja: két, eredetileg is németül fogalmazott beszámoló a korabeli magyar zenei életről a *Melos* folyóirat számára, két román népzenei témájú tanulmány, Bartók *Medvetáncának* elemzése és egy 1955-ös cikk, amely Lendvai Ernő frissen megjelent Bartók-könyvére⁹ reagál (*Megjegyzések a bartóki kromatika kialakulásának egyes feltételeiről*). Ezek egytől egyig fontos dokumentumai Ligeti 1945–1956 közötti zeneszerzői gondolkodásának, valamint ahhoz is érdekes adalékokkal szolgálnak, milyen volt Ligeti helyzete a korabeli magyar zenei életben. (A magyar nyelvű szövegeket Pintér Éva fordította németre.)

Az *Összegyűjtött írások* utolsó nagy fejezete Ligeti saját műveihez írott kommentárjait, ismertető szövegeit tartalmazza, amelyeket koncertekhez, illetve lemez-kísérőfüzetekbe írt. Közéjük került az ironikusan *A zene jövője* címet viselő „kollek-

7 Magyarul megjelent: „Gyerek- és ifjúkori zenei emlékek”. *Muzsika*, 36/6 (1993), 21–25.

8 Magyarul megjelent: „Rapszodikus, csapongó gondolatok a zenéről, főként saját műveimről”. *Határ*, 4 (1994), 4–15., illetve „Csapongó, kiegyensúlyozatlan gondolatok a muzsikáról, különös tekintettel saját szerzeményeimre”. In: *Nádler-Ligeti*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2008, 7–21.

9 Lendvai Ernő: *Bartók stílusa a „Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre” és a „Zene húros, ütőhangszerekre és celestára” tükrében*. Budapest: Zeneműkiadó, 1955.

tív kompozíció” leírása, a *Poème symphonique* előadói utasításai, valamint az *Aventures*-höz és a *Nouvelles Aventures*-höz utólag írt „librettó” – amelytől később, mint az a hozzáfűzött utólagos megjegyzésből kiderül, elidegenedett a zeneszerző.

Az érdeklődő olvasó így betekintést nyerhet abba, miként alakult nagy vonalaiban Ligeti zenei érdeklődése és alkotói felfogása, kezdve Bartókon és a román népzeneén, folytatva Webernrel és a szerializmussal, át Mahleren és Iveson az amerikai minimalistákig, a saját múltjáig, az afrikai doozenéig, a fraktálgeometriáig és még ki tudja meddig. Végző soron persze az *Összegyűjtött írások* a zeneszerző művészetének voltaképpen csak melléktermékei: egy termékeny és változatos alkotó élet során felhalmozott tudás, tapasztalat tárgyiasult, megkövesedett lenyomatai. Bár a gyűjtemény nem teljes, és összetétele is némileg véletlenszerű, egészében nézve mégis jellemző és sokatmondó. Ligeti írásai a művek mögött álló emberre mutatnak: utalnak életének külső körülményeire és belső mozgatórugóira, a zenei életben betöltött helyére és az őt foglalkoztató kérdésekre, arra, hogyan látta, illetve hogyan kívánta láttatni önmagát és művészetét, s miként tekintett másokra. A két kötetnek vannak ugyan *Leitmotiv*jai, bizonyos gondolatok és megfogalmazások újból és újból visszatérnek, egészében azonban a gyűjtemény – természetszerűleg – mégsem egységes, kerek, lezárt. Akár Ligeti egyik írásának címe is állhatna az élén: *Rapszodikus, csapongó gondolatok a zenéről, főként saját műveimről*. Alighanem azonban éppen e lekerekítetlenség, lezáratlanság teszi a két kötetet életszerűvé, s olyannyira jellemzővé arra a Ligetire, aki soha nem kívánt lehorgonyozni valamely ideológia vagy zeneszerzői iskola kikötőjében, hanem – a már elérttel való örökös elégedetlenségtől hajtva – mindig az újat kereste.